

УДК 37.015.3

Н. В. Чиренко, м. Київ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ДИТЯЧОМУ ОБ'ЄДНАННІ

Охарактеризовано психолого-педагогічні умови виховання почуття власної гідності у підлітків в дитячих об'єднаннях.

Ключові слова: почуття власної гідності, дитячі об'єднання, психолого-педагогічні умови, підлітки.

Дитячі об'єднання надають сучасним підліткам широкий спектр можливостей та дозволяють обирати напрями діяльності за своїм бажанням. Дитячі об'єднання є більш «мобільними» у реагуванні на потреби сучасних підлітків та відповідають на їх запити.

Не дивлячись на різні напрями своєї діяльності, методи та форми роботи практично всі дитячі об'єднання спрямовують свої зусилля на виконання таких виховних завдань:

- відкривають нові можливості для спілкування з ровесниками, оволодіння навичками співробітництва та уміння працювати в одній команді;
- надають можливість отримати знання та навички, необхідні у сучасному житті;
- допомагають сформуванню ціннісних орієнтацій підлітків, осмислити себе і своє місце у житті;
- надають можливість набути впевненості у своїх силах;
- навчають брати на себе відповідальність, достойно справлятися із ситуаціями соціального неуспіху та залишатись оптимістом.

Таким чином, дитячі організації та об'єднання виступають «школою життя», де підлітки мають можливість набути досвід різноманітної діяльності, а виховання здійснюється через конкретні справи.

Такий виховний потенціал перетворює сьогодні дитячі об'єднання на дієвий інструмент виховання підростаючої особистості.

Аналіз літератури, а також вивчення досвіду роботи та статутних документів різноманітних організацій та об'єднань, дозволило зробити висновок про те, що виховання почуття власної гідності здійснюється опосередковано та представлене, в основному, загальними моральними нормами та цінностями організації.

Метою статті є визначення психолого-педагогічних умов виховання власної гідності підлітків в дитячому об'єднанні.

Оскільки почуття власної гідності невід'ємне від ціннісних орієнтацій особистості, її моральних засад, то можна говорити про те, що виховання цих якостей безумовно впливає на формування особистості та її ставлення до себе та людей як до безумовної цінності. Майже кожне дитяче об'єднання має статут, де відображено засадничі моменти, принципи діяльності та їх спрямованість на розвиток певних знань, умінь, навичок та ціннісних орієнтацій підлітка.

Аналізуючи чинники виховання почуття власної гідності у діяльності дитячих об'єднань, ми зосередили свою увагу на двох вимірах: внутрішньому (психологічному) та зовнішньому (педагогічному).

Внутрішні чинники мають психологічну природу, оскільки почуття власної гідності є новоутворенням самосвідомості підлітка та пов'язане з «Я-концепцією» підлітка, внутрішніми процесами самопізнання, самооцінювання, ставлення до себе тощо.

До внутрішніх (психологічних) чинників ми віднесли:

Позитивну Я-концепцію підлітка. (Важливо, як підліток ставить до себе, наскільки реалістична його самооцінка, наскільки він поважає себе тощо). Гідність підлітка пов'язана з почуттям самоповаги. Самоповага підлітка має базуватися на обізнаності і усвідомленні відповідних особистісних якостей, умінні диференціювати свої позитивні та негативні риси і, як результат, усвідомленням власної цінності як безумовної.

Я-образ підлітка повинен включати постійну потребу у самопізнанні, спроможність до внутрішнього діалогу з самим собою. Впевнена в собі людина, не сумніваючись в загальному спрямуванні своїх принципових дій може сумніватися в правильності деяких вчинків. Це виглядає не як невпевненість в собі, а лише як бажання ще раз пересвідчитися у доцільності обраного способу дій [1, с. 97] Нездатність до внутрішнього опонування, нероз-

виненість рефлексії, нездатність до адекватних оцінок не лише своїх окремих дій та проявів, але й своєї особистості в цілому призводять людину у «глухий кут», коли їй немає що сказати самій собі, коли людина знає себе гірше, ніж тих, з ким спілкується. Відсутність самопізнання, самооцінки призводить до того, що людина підкорюється владі своїх перших поривів, неперевірених суджень або, навпаки, фіксованих (раз і назавжди) установок, не вміє диференціювати себе від інших, не знає свої вади та достоїнства. При відсутності свого образу «Я» людині нав'язується будь-який інший образ, або соціальна функція. Навпаки, внутрішня зрілість дозволяє людині бачити себе зі сторони, здійснювати багатообразні соціальні ролі, залишаючись при цьому самим собою [1, с. 98]

Сформованість образу «Я» впливає на самовираження особистості. Чим менше у підлітка здатність опонувати своєму «Я», тим менше він оцінює себе і тим більш значимим виявляється момент зовнішньої привабливості. Адекватність самовиразу підлітка безпосередньо втілюється в його почуття власної гідності. Зрілою формою самовиразу є той момент, коли прояв себе перетворюється на дійсну потребу адекватного та сутнісного прояву себе. Людина починає напрацьовувати свою манеру поведінки, і, головне, намагається проявити себе у житті, своїх вчинках та справах. [1, с. 97]. Таким чином, образ «Я» передує виникненню самопрояву та являється його причиною. Поки образ «Я» не сформований, самовираз знаходиться на стадії суто зовнішнього вияву себе.

Сформованість образу «Я» призводить до наступного чинника, який впливає на почуття власної гідності у підлітків — *впевненість у своїх можливостях*.

Процес формування свого «Я» вимагає потребу у самопрояві, «апробації» своїх життєвих сил та можливостей. У підлітковому віці бажання випробувати свої сили та можливості є особливо актуальними. Таке випробування себе дає людині впевненість у своїх можливостях, впевненість в собі. Разом з тим, як зазначає К. О. Абульханова-Славська, такий прояв та випробування себе та своїх сил не завжди знаходить підтримку та розуміння з боку оточуючих. Підліток, який реалізує себе, може наштовхнутися на нерозуміння, насмішки або неприйняття. У такому ви-

падку, підкреслює дослідниця, самим головним є напрацювання уявлень про свій спосіб дій, своє життя та необхідність їх реалізації за всіх обставин. Невпевненість у своїх силах та можливостях може призвести до нереалізованості особистості у разі неприйняття її дій з боку оточуючих або призвести до того, що людина «зраджує своє «Я», боїться скористатися можливістю проявити себе [1, с. 100].

Для гармонійного існування, на думку К.О. Абульханової-Славської, є важливим співвідношення обраної соціальної ролі (статусу) та своєї внутрішньої позиції своєму «Я», яке відбувається на основі адекватної самооцінки. Принциповим є співставлення людиною своїх можливостей, цілей, задач з характером життя, з даним життєвим етапом. Той спосіб, яким людина реалізує себе і є її самовиразом.

Почуття власної гідності нерозривно пов'язане з усвідомленням себе та інших як безумовної цінності. Ідея про людину як найвищу цінність може реалізуватися лише в практичному утвердженні культури гідності. Тому, ще одним чинником, який впливає на почуття власної гідності у підлітка, є *уміння зберігати свою самість під тиском зовнішніх та внутрішніх факторів*.

Дії та вчинки підлітка так чи інакше будуть оцінюватися іншими людьми — батьками, дорослими, ровесниками, тими, хто є для підлітка авторитетами.

Але для того, щоб впевненість у своїх можливостях, віра у себе мали право на існування виявляється необхідність у критерії, за яким можна оцінювати свої вчинки, своєрідний «лакмусовий папірець» відповідності дій підлітка його переконанням та ціннісним орієнтаціям.

У зв'язку з цим, наступним чинником ми би назвали *морально-духовні характеристики підлітка*. Показником особистості, яка усвідомлює свою неповторність, як зазначає В. І. Слободчиков, є її ціннісні орієнтації. Саме вони сприяють особистісній визначеності, виробленні стратегії поведінки, спілкування, взаємозв'язку з соціальним світом. Загалом, розглядаючи ціннісні орієнтації підлітка як один із чинників, які впливають на почуття власної гідності, зазначимо, що в подальшому гідність може виступати надцінністю та давати головні орієнтири напрямку життя для тих, хто її обрав (І. Д. Бех).

Крім того, ставлення до себе як до цінності має базуватися на моральних засадах. Так, за І. Д. Бехом, під гідністю розуміється усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення. Цю думку продовжує і Ю. Зайцева, яка зазначає, що почуття власної гідності як феномен самосвідомості, пов'язаний з динамікою морального розвитку особистості. Тому, наступним чинником, який впливає на виховання почуття власної гідності є *моральний розвиток особистості підлітка, формування високого стандарту якості та мотивації досягнення*.

Зовнішні (педагогічні) чинники пов'язані з процесом виховання у дитячому об'єднанні (його мети, завдань, принципів виховання, спрямованості тощо), способами взаємодії педагогів (виховників) з підлітками — членами дитячого об'єднання, створення виховуючих ситуацій тощо.

До педагогічних чинників ми віднесли:

Вплив групи однолітків. Становлення особистості в дитячому об'єднанні відбувається у групі, яка є і своєрідним середовищем спілкування і джерелом задоволення особистісних потреб дитини, разом з тим, група виступає комплексом умов, зовнішніх сил та стимулів, які впливають на індивіда.

Виховання підлітка у дитячому об'єднанні сприяє становленню у нього почуття власної гідності (як загалом, так і його складових), оскільки визначає та регламентує:

- мету діяльності групи, спрямовану на реалізацію спільних завдань;
- засоби реалізації поставлених завдань;
- правила та норми поведінки членів групи;
- внутрішньо групові цінності;
- систему контролю за виконанням внутрішньо групової діяльності;
- функції членів групи по реалізації групових завдань;
- систему взаємовідносин між членами групи тощо.

Таким чином, дитяче об'єднання, при постановці перед підлітком певних завдань, регламентує і моральні норми та цінності, якими необхідно керуватися при їх виконанні.

Ціннісне ставлення до вихованців. Враховуючи вікові та психологічні особливості підлітків, видається важливим утвер-

дження підлітка як рівноправного учасника виховного процесу, надання йому права на ідентифікацію.

Визнання за кожним підлітком його цінності, як безумовної, повага до його особистості безпосередньо впливає на виховання у нього почуття самоцінності, і відповідно, усвідомлення власної гідності. Окрім того, звернемо увагу на те, що самооцінка підлітків відбувається під певним впливом того, як її оцінюють інші. До того ж у підлітковому віці (особливо у 15-16 років) зростає повага до авторитетних дорослих — лідерів дитячих об'єднань, тому ставлення їх до підлітків є впливовим чинником виховання та утвердження у підлітків почуття власної гідності.

Індивідуальний підхід у вихованні. Дитячі об'єднання характеризуються досить гнучкою і різноманітною системою завдань та заходів і, відповідно, володіють достатніми можливостями, щоб надати кожному підлітку можливість спробувати свої сили у завданнях різного рівня складності. Впевненість в своїх можливостях та віра в успіх своїх дій сприятимуть становленні віри підлітка в те, що він сам є причиною своїх досягнень.

Ситуація вибору. Підліток повинен володіти достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми уявленнями та ціннісними орієнтаціями.

Опиняючись у ситуації вибору, особистість трансформує їх своєю присутністю, своїм стилем, своєю поведінкою. Здатність особистості робити вибір, який відображає її особистісні диспозиції і водночас змінює ситуацію у напрямку, сприятливому для прояву цих диспозицій, є особливо важливим (Р. Охрімчук).

Ситуація вибору вимагає від особистості прийняття рішення та взяття на себе відповідальності за те, якою є мета цієї діяльності, яким буде результат та якими будуть *способи його досягнення*.

Ситуація вибору передбачає, що рішення буде особистісним. Особистісні рішення визначають напрямок руху особистості: які потреби, інтереси, цінності мають реалізуватися, а які — ні. Через процеси прийняття рішення людина створює себе. Прийняття рішення допомагає віднаходити смисли і є одним зі способів такого пошуку. Відповідь на питання: що для мене має смисл і що я хочу реалізувати, передбачає і відповідь на питан-

ня хто я є, й таким чином вибір невіддільний від процесу самопізнання (О. Бондарчук).

Поставивши підлітка у ситуацію вибору, ми даємо йому можливість:

- покластися на свій досвід, розум та почуття, а не на думку більшості, традиції, умовності та позицію авторитетних людей;
- продемонструвати свою позицію, переконання, точку зору;
- виявити готовність стати непопулярним, бути осудженим більшістю оточуючих людей, якщо власні погляди не співпадають з їх думкою;
- надавати перевагу тому, щоб брати відповідальність на себе, а не йти від неї;
- докладання максимуму зусиль для досягнення поставленої цілі;
- вміння бачити та за потреби переборення спротиву інших людей.

На думку І.С. Кона, «самостійність... в процесі навчання не лише покращує безпосередні результати, але й позитивно впливає на розумові здібності та риси особистості» [8, с. 77].

Таким чином, ставлячи підлітка у ситуацію вибору дитяче об'єднання спрямовує свої виховні зусилля на те, щоб зорієнтувати підлітка на чесне ставлення до вирішення проблеми, надати досвід самопідтримки та напрацювати навички чесної, гідної поведінки тощо.

Узагальнюючи вищезазначене, зазначимо, що основними рушійними силами, які можуть впливати на виховання почуття власної гідності у підлітків у контексті нашого дослідження є психологічні особливості, притаманні підлітковому віку (самооцінка, самоставлення, самоповага, формування Я-концепції) та участь підлітків у діяльності дитячих об'єднань.

Це призводить до необхідності визначення загальних психолого-педагогічних умов, які сприятимуть вихованню почуття власної гідності у підлітків в умовах дитячого об'єднання.

У результаті дослідження нами було визначено наступні психолого-педагогічні умови:

Психологічні:

Позитивна Я-концепція:

- надання підліткам необхідних знань про якості особистості та їх становлення;
- навчання навичкам самоаналізу та самооцінювання;
- реалістична самооцінка та почуття самоповаги;
- позитивні оцінні судження та заслужена повага з боку оточуючих.

Мотивація досягнення:

- орієнтація на моральні норми та загальнолюдські цінності у своїй діяльності;
- напрацювання навичок морального самоконтролю, вміння пов'язувати успіх своєї діяльності з якісно-кількісними характеристиками результату та вкладеними в нього зусиллями; схвалювати себе за певні здобутки, поважати за позитивні якості, вчинки, високі досягнення у певних сферах життєдіяльності;
- стимулювати бажання підлітків поводитися чесно та правдиво по відношенню до себе та до інших;
- впевненість у своїх можливостях;
- високий рівень домагань, який буде підкріплений реальними досягненнями та способами їх досягнення.

Саморегуляція поведінки та самопідтримка:

- накопичення досвіду моральних переживань, пов'язаних з почуттям власної гідності;
- досвід самопідтримки, можливість знаходити в самому собі опору та довіра до себе (вміння приймати рішення та знаходити у собі опору для подальших дій у разі необхідності діяти без підтримки з боку оточуючих);
- навчання підлітків прийомам аналізу та оцінювання своєї поведінки;
- навчання адекватним засобам допомоги та підтримки себе у складних ситуаціях, умінні конструктивно діяти у нових умовах.

Педагогічні:

Включеність підлітків у системну, ціннісно-орієнтовану діяльність дитячого об'єднання:

- системність процесу виховання підлітків в умовах дитячого об'єднання;
- спрямованість виховного впливу дитячого об'єднання на виховання загальнолюдських цінностей;

- поєднання різних форм і методів виховної роботи у дитячому об'єднанні.

Взаємодія підлітків та дорослих на партнерських засадах:

- наявність авторитетного значимого для підлітка дорослого лідера, його особистісні установки, позитивний зворотній зв'язок;
- створення довірливої позитивної атмосфери;
- створення можливостей для реалізації права дитини на ухвалення рішень, участь в житті суспільства;
- наявність творчої особистості дорослого, який стимулює їхню вчинкову активність;
- використання особистісно-орієнтованого, індивідуального підходу.

Створення ситуацій успіху

- створення умов, які сприяють та допомагають досягти значних результатів у діяльності та супроводжуються позитивними емоційними переживаннями;
- підтримка ініціатив підлітків, надання можливості проявити себе;
- розуміння причин неуспішної діяльності або поведінки підлітка, об'єктивне, але коректне оцінювання результатів діяльності;
- допомога підлітку у реалізації своїх вмінь та можливостей;
- створення умов для позитивної самореалізації підлітка;
- прийняття та розуміння почуттів, переживань підлітка;
- створення умов, які сприятимуть усвідомленню підлітком своїх можливостей та віри у власні сили.

Моделювання ситуацій вибору

- забезпечення «поля самореалізації» підлітків;
- включеність у такі види діяльності, які надають підлітку можливість апробації ним різноманітних соціальних ролей;
- включення дітей в реальні соціально значущі стосунки, ціннісно-орієнтовану діяльність;
- включення підлітка у ситуації, які активізують пошук альтернатив, нададуть можливість виявити свої погляди, установки, продемонструвати свою позицію, покластися на свій досвід, розум та почуття, а не на думку

більшості, традиції, умовності та позицію авторитетних людей;

- формувати вміння бачити, та за потреби, переборювати спротив інших людей;
- надати можливість у дії перевірити сформованість ціннісних орієнтацій.

Таким чином, цінність дитячого об'єднання у контексті виховання власної гідності підлітків полягає у: наявності певних ідеологічних засад, заснованих на моральних нормах та загальнолюдських цінностях, які є значущими та важливими для підлітків; допомозі підлітку знайти надійну життєву опору, яка базується на духовних цінностях, осмисленні себе і свого місця у житті, набуття впевненості у своїх силах; ствердженні почуття самоцінності та значущості; отриманні доступу до знань та навичок, які дозволяють набувати досвід гідної відповідальної поведінки (яка регламентується статутом та завданнями дитячого об'єднання); набутті навичок самопізнання, розкриття своїх можливостей, прагненні до самовдосконалення; досвіді різноманітної діяльності, можливості випробувати власні сили, навчитись справлятися з ситуаціями неспіху; рольових розстановках в середині дитячого об'єднання, де підліткам надається можливість самостійної, ініціативної діяльності, спів керівництва; наявності дорослих лідерів, здатних бути цікавими та повести за собою сучасних дітей.

Література:

1. Абульханова — Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 302 с.
2. Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості / І.Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. — Збірник наукових праць. — Вип. 12. — Ін-т проблем виховання. — К., 2008. — С. 481
3. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — СПб.: Питер, 2008. — 400 с.
4. Гуменнікова Т.Р. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями. / Т.Р. Гуменнікова. — Київ — Ізмаїл, 2009. — 177 с.
5. Охрімчук Р.М. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого і сучасного / Охрімчук Р.М., Шелестова Л.В., Крав-

- ченко О. В. та ін.: Довідник — посібник. — Луганськ: Альма-матер, 2006. — 256 с.
6. Грищенко В. О. Діяльність дитячих та молодіжних громадських організацій: метод. посібник/В. О. Грищенко, О. П. Омельченко, Б. А. Дьяченко, З. І. Литвинова, Т. М. Сорочан, О. М., Рудіна, М. М. Брильд та ін. — Луганськ: Знання, 2003. — 86 с.
 7. Зайцева Ю. Е. Чувство собственного достоинства как психологический феномен.: дис. ... на соискание ученой степени канд. психол. наук: 19.00.01/Ю. Е. Зайцева.— Санкт-Петербург, 2003. — 167 с.
 8. Кон И. С. Психология ранней юности/И. С. Кон: Кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1989. — 255 с.: ил. — (Психол. наука — школе).
 9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии/С. Л. Рубинштейн.: В 2 т. Т. II. — М.: Педагогика, 1989. — 328 с.
 10. Слободчиков В. И. Развитие субъективной реальности в онтогенезе: Дис. доктора психол. наук: 19.00.01. — М., 1994. — 341 с.

Охарактеризованы психолого-педагогические условия воспитания чувства собственного достоинства у подростков в детских объединениях.

Ключевые слова: *чувство собственного достоинства, детские объединения, психолого-педагогические условия, подростки.*

In the article highlights the psychological and pedagogical conditions of self-respect education of teenagers in the child's organizations.

Keywords: *self-respect, psychological and pedagogical conditions, public organizations of children's, teenagers.*